

DIN LOCURI SENSIBILE ALE DIPLOMAȚIEI: CHESTIUNEA TRANSILVĂNEANĂ ÎN RAPOARTELE CONSULILOR ROMÂNI DE LA BUDAPESTA (PRIMUL DECENIU AL SECOLULUI XX)

Andreea Dăncilă Ineoan*

Abstract: *The present study examines the discussion of/locus constituted by the 'Transylvanian question' in the reports drafted by the Consuls sent by the Kingdom of Romania to Budapest. The analysis focuses on several aspects, including the structure of this office of diplomatic representation, its key figures, their official and unofficial pathways of obtaining information, and the content of their accounts. Within an increasingly tense context, such as that of the early twentieth century, the scripts followed by these diplomats needed to take into account the sensitivities involved in a relation with Dualist Hungary, a difficult partner. Upon the backdrop of a period of national effervescence, these Romanian consuls needed to find creative ways of managing a developing political scenery, in which the voice of the street was not unseldom heard more loudly than that of diplomacy.*

Keywords: Romania, Austria-Hungary, nationalism, diplomacy, 1900.

Studiul de față analizează felul în care consulii români de la Budapesta au prezentat în rapoartele lor generosul spectru al chestiunii transilvănene într-o perioadă resimțită ca una a acumulărilor tot mai dificil de surmontat, caracterizată mai cu seamă de unele presiuni determinate de amplificarea agitațiilor naționale din Transilvania și Vechiul Regat¹.

* Dr. în istorie, asistent cercetare, Centrul de Studiere a Populației, Universitatea Babeș-Bolyai; e-mail: andreea.dancila@yahoo.com

¹ Pentru un tablou mai amplu: Teodor Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale (1894–1914)*, vol. II, Timișoara, Edit. Facla, 1982; Gheorghe N. Căzan, Șerban Rădulescu Zoner, *România și Tripla Alianță*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1979; Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Mușat (coord.), *1918 la români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român*, vol. I, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1983; Sorin Cristescu, *Carol I și politica României (1878–1912)*, București, Edit. Paideia, 2007; Keith Hitchins, *Afirmarea națiunii: mișcarea națională românească din Transilvania 1860/1914*, București, Edit. Enciclopedică, 2000; Stelian Mândruț, *Mișcarea națională și activitatea parlamentară a deputaților Partidului Național Român din Transilvania între anii 1905–1910*, Oradea, Fundația Cele Trei Crișuri, 1995; Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900–1914*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1986; Ion Bulei, *Atunci când veacul se naște...*, București, Edit. Eminescu, 1990; Rudolf Dinu, *Romanian Foreign Policy from Berlin to Sarajevo, 1878–1914. Some Characteristics*, consultat online în 30.09.2015 la adresa: http://www.academia.edu/4133130/ROMANIAN_FOREIGN_POLICY_FROM_BERLIN_TO_SARAJEVO_1878-1914_SOME_CHARACTERISTICS. Studiul nostru se va baza însă, preponderent, pe surse arhivistice localizate în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe.

Departa de discursul puternic inflammat al presei și al asociațiilor cu miză mai mult sau mai puțin culturală, Ministerul Afacerilor Străine de la București este forțat să gestioneze inspirat un context incomod ce presupunea un balans dificil între condiția de partener al Triplei Alianțe și aceea de observator implicat activ în monitorizarea raporturilor româno-maghiare din Transilvania, ipostază reclamată insistent clasei politice bucureștene de o opinie publică ce privea cu tot mai mare atenție subiectul „chestiunii naționale”.

După chestiunea Memorandumului, a scandalului generat de subvențiile acordate de statul român școlilor brașovene, a politizării problemei transilvănene², care devine când platformă electorală liberală, când conservatoare, relațiile diplomatice dintre Viena și București pășesc în noul secol afectate de neastâmpărul unei societăți civile care se dorea tot mai implicată în tranșarea agendelor de politică externă. În mesajele difuzate pe canale diplomatice, România insista atât la Berlin, cât și la Viena asupra faptului că Ungaria constituie piesa slabă a Triplei Alianțe, responsabilă, prin atitudinea în chestiunea Transilvaniei, de destabilizarea întregului sistem și prezumtiv detonator al relațiilor dintre ceilalți parteneri statali³.

În aceste condiții, consulatul român de la Budapesta are, la începutul secolului XX, prerogative sporite, determinate în mare măsură de apropierea de perimetrul sensibil – o societate maghiară tot mai deranjată de derapajele iredentiste ale naționalităților sale –, ce îi permite să înregistreze neintermediat reacțiile actorilor politici unguri și români la diferendele tot mai frecvente. Inventarierea temelor referitoare la chestiunile ce țin de Transilvania, selecția acestora, interpretarea și soluțiile preconizate constituie itemi relevanți pentru felul în care elita diplomatică a Vechiului Regat înțelege fervoarea peisajului transilvănean de la începutul secolului XX și analizează provocările Budapestei în contextul sugerat. Filtrele pe care aceasta le aplică, traducerea de sens pe care le operează în rapoartele către București și răspunsul miniștrilor la informările consulilor completează felul în care chestiunea transilvăneană a fost asumată politico-diplomatic în epocă.

„Vara indiană a Monarhiei Austro-Ungare”⁴ a însemnat o radicalizare a mișcărilor naționale în rândul majorității comunităților etnice din Imperiul Austro-Ungar. După o schemă celebră aprofundată de Miroslav Hroch⁵, aceste grupuri etnice non-dominante se găsesc în perioada amintită în ultima fază a unei mișcări naționale, atunci când mesajul național se răsfrânge și câștigă adepți de la un centru

² Toate aceste aspecte sunt tratate pe larg în T. Pavel, *op. cit.*, p. 95–107.

³ Dinu C. Giurescu, Rudolf Dinu, Laurențiu Constantiniu, *Romanian Diplomacy – An Illustrated History: 1862–1947*, București, Monitorul Oficial, 2010, p. 144.

⁴ Expresia îi aparține lui A. J. P. Taylor în *Monarhia Habsburgică 1809–1918*, București, Edit. Allfa, 2000, p. 165–229.

⁵ Miroslav Hroch, *In the National Interest. Demands and Goals of European National Movements of the Nineteenth Century: A Comparative Perspective*, Praga, Charles University, 2000, p. 13–16.

patriotic la un nivel regional, mișcarea căpătând astfel o completă structură socială⁶.

Sfârșitul secolului al XIX-lea a reprezentat și pentru lumea transilvăneană provocarea acomodării cu rigorile unui alt timp, ce reclama alte practici de supraviețuire economică, socială, culturală, în fine, identitară. Și pentru celelalte naționalități din Imperiu, perioada este una care consacră o accelerare a luptei pentru supraviețuire națională și a desfășurării ei cu arme moderne precum instituțiile financiare, asociațiile culturale, presa⁷. Etapa se remarcă printr-o eferescență susținută de unele dinamici progresive în plan demografic, de o urbanizare pronunțată, industrializare, școlarizare, diversificare profesională și mobilitate socială⁸.

La începutul secolului XX, manifestările naționalismului cultural erau dublate, în cazul românilor transilvăneni, de o tot mai vehiculată opțiune a elitei politice de depășire a tradiției pasiviste și participare politică la jocul electoral pentru câștigarea unor fotolii de deputat în parlamentul budapestan⁹. Cotitura aceasta pe care o inaugurează „noul activism”¹⁰ avea să dinamizeze scena transilvăneană, care devine astfel puternic infuzată la toate palierele de mesajul politic diseminat de liderii Partidului Național Român (P.N.R.)¹¹.

⁶ Încă din 1897 J. Szilassy, atașatul diplomatic pe lângă Legația Austro-Ungară de la București nota îngrijorat în rapoartele sale: „Din cele de mai sus reiese, cred eu, că mișcarea română din Ungaria nu este în niciun caz o ficțiune, alimentată de câțiva agitatori, ci poartă caracterul unui curent natural, agresiv, bine organizat.” I. Ardeleanu, V. Arimia, M. Mușat (coord.), *1918 la români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român*, vol. I, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 270.

⁷ Robin Okey, *The Habsburg Monarchy 1765–1918*, Londra, Macmillan Press, 2001, p. 329.

⁸ Analiza acestor decoruri transilvănene a fost realizată în lucrări precum cele coordonate de Teodor Pavel, *Tradiție și modernizare în societatea transilvăneană 1850–1918*, Cluj-Napoca, Accent, 2003; Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2009; Keith Hitchins, *Afirmarea națiunii: Mișcarea națională românească din Transilvania 1860–1914*, București, Edit. Enciclopedică, 2000; Vasile Dobrescu, *Elitele economice în lumea satului transilvănean 1867–1918*, Târgu-Mureș, Edit. Universității „Petru Maior”, 1996; Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.

⁹ Pentru o abordare mai amplă a noilor orientări politice transilvănene la începutul secolului XX: Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900–1914*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1986; Stelian Mândruț, *Mișcarea națională și activitatea parlamentară a deputaților Partidului Național Român din Transilvania între anii 1905–1910*, Oradea, Fundația Culturală „Cele trei Crișuri”, 1995.

¹⁰ Diferențele de nuanță între activism și neoactivism sunt explicate de Stelian Mândruț în studiul *Problema „noului activism” în istoriografia română și străină*, apărut în revista „Crisia”, XXI, Oradea, 1991, p. 189–202.

¹¹ Platforma P.N.R. este una care produce soluții la nivelul tuturor sectoarelor societale. Revendicările partidului, fixate încă din 1881, sunt centrate pe deziderate precum: autonomie, emancipare culturală, folosirea limbii române în administrația publică, justiție și învățământ, reformă electorală, reprezentare românească în funcții publice etc. Keith Hitchins, *Afirmarea națiunii: mișcarea națională românească din Transilvania 1860/1914*, București, Edit. Enciclopedică, 2000, p. 151–152.

Atât situația din Regatul Român, cât și cea din Transilvania făceau extrem de importantă activitatea consulului român de la Budapesta, ale cărei rapoarte politice constituiau piese de orientare importante pentru felul în care urma să se producă raportarea Ministerului Afacerilor Străine de la București la situația din Austro-Ungaria. Nicolae B. Cantacuzino, consul la Budapesta la sfârșitul secolului al XIX-lea face o precizare importantă referitoare la rolul de facto al acestei reprezentanțe românești din capitala Ungariei: „Consulatul general din Budapesta era într-adevăr o adevărată legație și avea doar puține atribuțiuni de consulat”¹².

Pe 15 ianuarie 1899, Victor Cuciureanu, cel care îndeplinea funcția de secretar de rang I al Legației române de la Berlin, a fost numit consul general la Budapesta, după decesul lui A. Balș. De această numire a fost responsabil premierul liberal de atunci, D. A. Sturdza, care a preferat să joace cartea experienței prin această alegere, noul consul având deja în spate un consolidat traseu diplomatic¹³. Numirea lui Cuciureanu a fost agreată și de ministrul de externe al Dublei Monarhii, contele Gołuchowski, care îl cunoștea încă de pe vremea în care conducea Legația austro-ungară de la București și avea referințe bune despre activitatea acestuia¹⁴.

După acreditarea numitului, Emil Ghica, șeful Legației române din Viena, îi trimitea lui D.A. Sturdza recomandările sale pentru noul consul de la Budapesta: „În ceea ce privește instrucțiunile generale, am sfătuit pe d-l Cuciureanu să fie hotărât și totodată și împăciuitor și de a cere instrucțiuni speciale ori de câte ori i s-ar ivi în minte vreo îndoială cu privire la vreun caz neprevăzut sau mai delicat. Și i-am mai spus să-și adreseze toate rapoartele politice direct la București pentru a nu se pierde timp, dar să trimită regulat Legațiunii din Viena copii de pe acele rapoarte (lucru care de altminteră nu s-a făcut încă niciodată de când am onoarea a

¹² Nicolae B. Cantacuzino, *Amințirile unui diplomat român*, Iași, Apollonia, 1994, p. 31.

¹³ Victor Cuciureanu, fiul doctorului Gheorghe Cuciureanu, s-a născut la 1 octombrie 1850, a făcut studiile la Theresianum, în Viena, apoi a urmat cursurile Facultății de Drept din Iași. Inițial magistrat la tribunalele din Iași, Focșani, în 1880 intră în diplomație, fiind numit atașat neretribuit la Legațiunea română de la Constantinopol și judecător-asesor la consulatul român din aceeași localitate. În 1883, Victor Cuciureanu a fost numit secretar II al Legației române de la Berlin, iar peste trei ani era detașat provizoriu la Sankt-Petersburg. Din 16 aprilie 1888 a ocupat funcția de secretar I al Legației noastre din Rusia până în martie 1889. A fost chemat apoi în țară pentru câteva luni, rămânând în postul vacant după plecarea lui Al. Em. Lahovary la conducerea Diviziunii Politice din Administrația Centrală a Ministerului Afacerilor Străine. În intervalul 1 ianuarie 1890 – 31 mai 1892 a funcționat ca prim-secretar al Legațiunii române de la Berlin. După această misiune, a revenit la Sankt Petersburg în ipostaza de secretar I (1 iunie 1892–30 iunie 1893). În 1893 i s-a acordat rangul de consilier de legație. Din 1 iulie 1893 până în ianuarie 1899 a fost secretar I al Legației din Berlin. De la Budapesta, în 1906, Victor Cuciureanu a fost înaintat ministru plenipotențiar clasa a II-a și transferat ca trimis extraordinar și ministru plenipotențiar pe lângă regele Serbiei. Din acest post s-a retras în octombrie 1909. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (infra: A.M.A.E.), Fond personal Cuciureanu Victor C 41, nepaginat.

¹⁴ A.M.A.E., Fond personal Cuciureanu Victor, C 41, Telegrama cifrată trimisă de Emil Ghica ministrului Afacerilor Străine, D. A. Sturdza, 6/18 ianuarie 1899, nr. 1691.

reprezenta țara în Austro-Ungaria)¹⁵. Indicațiile oferite de ministrul plenipotențiar al României la Viena sunt relevante pentru delicata poziție a unui consul român la Budapesta, nevoit să fie „hotărât și totodată și împăciuitor”, atent la orice eveniment ce ar putea trezi suspiciuni și mult limitat la nivel decizional. Totodată, rândurile diplomatului Emil Ghica devoalează o nouă schemă de comunicare ce se impunea consulatului de la Budapesta, care trebuia să transmită dările de seamă atât la București, la Ministerul Afacerilor Străine, dar și la Legația română din Viena.

Pe lângă persoana consulului, oficiul român din capitala Ungariei mai avea în componență un viceconsul (în perioada analizată, Dimitrie Stavridi) și un interpret-secretar. Pentru că cea din urmă funcție presupunea și cunoștințe temeinice de limba maghiară, era rezervată mai cu seamă românilor din Transilvania. Astfel, în 3 decembrie 1901 un tânăr transilvănean cu studii universitare la Facultatea de Filologie din București, Octavian Tăslăuanu, solicita acest post Ministerului Afacerilor Străine, iar după deliberări, la 30 martie 1902, Ionel Brătianu (pe atunci ministru interimar al Afacerilor Străine) îl propunea regelui Carol spre acreditare. Prin Înalt Decret Regal, nr. 1260, la 1 aprilie 1902, Octavian Tăslăuanu a fost numit secretar consular, depunând următorul jurământ: „Jur credință Regelui, supunere Constituțiunii și legilor poporului român. Jur de a păstra cu sfințenie secretul lucrărilor și îndatoririlor ce mi se vor încredința în serviciul Ministerului Afacerilor Străine”¹⁶. La această numire au contribuit mult și recomandările venite din partea lui Ion Bianu, Ilarie Chendi și a altor transilvăneni stabiliți la București, cu vizibilitate publică și capacitate de a influența mediul politic dâmbovițean.

Octavian Tăslăuanu nu era cetățean român atunci când ocupa această demnitate, dimpotrivă, funcționa ca ofițer în rezervă al armatei austro-ungare, la manevrele căreia participa chiar în perioada în care era angajat ca secretar consular¹⁷. Corespondența pe care acesta o poartă de la Budapesta mai ales cu Ion Bianu, dar și cu alte personalități influente de la București, sugerează că Octavian Tăslăuanu, pe lângă obligațiile sale de secretar al consulului Victor Cuciureanu, îndeplinea și rolul de informator al situației românilor din Ungaria pentru factorii politici din Vechiul Regat. Într-o scrisoare adresată „singurului său protector”, Ion Bianu, Octavian Tăslăuanu descria astfel rolul său la Budapesta: „Pe lângă chestiunile politice, economice și culturale ale Statului Ungar cari și astăzi sunt defectuos studiate și comunicate – ar trebui ca Guvernul Român să fie exact informat asupra celor mai amănunțite chestiuni cari preocupă pe Românii de aici și

¹⁵ A.M.A.E., Fond personal Cuciureanu Victor, C 41, Raportul lui Emil Ghica din 2/14 februarie 1889 către ministrul Afacerilor Străine, D. A. Sturdza, nr. 2423.

¹⁶ A.M.A.E., Dosar personal Octavian Tăslăuanu, T 21, nepaginat. Pentru ocuparea acestui post s-a mai înscris și Amos Frâncu, un alt transilvănean. Din documentele consulare consultate reiese că remunerația foarte mică, 194 de lei pe lună, i-a făcut însă pe concurenții lui Tăslăuanu să renunțe la post.

¹⁷ A.M.A.E., Dosar personal O. Tăslăuanu, T 21, nepaginat. În 2/15 aprilie 1904 Octavian Tăslăuanu pleca de la Budapesta la Cluj pentru a executa exerciții militare în cadrul armatei austro-ungare. Pe 5 septembrie acesta primea un nou concediu de la consulat de patru săptămâni pentru a putea face un „serviciu de armată” la Banja Luka.

care prin firea lor nu pot fi indiferente bărbaților politici de la București”¹⁸. În alte scrisori trimise aceluiași Ion Bianu, secretarul consular dezvăluia unele informații din bucătăria internă a consulatului, avertizând asupra ținutei ziariștilor maghiari de la București, corespondenți ai jurnalelor budapestane și recomandând ținerea unora dintre ei „sub observație”¹⁹. Octavian Tăslăuanu a fost un permanent vector de informare din interiorul consulatului român de la Budapesta pentru unii actori politici din Vechiul Regat și Transilvania, fiind departe de a-și asuma o partitură inocentă în cadrul acestei funcții.

Din ipostaza de secretar consular, Octavian Tăslăuanu acționa totuși riscant atunci când încerca insistent să stabilească contacte cu intelectualitatea din Transilvania pentru a se informa direct asupra unor chestiuni sau atunci când, împreună cu Octavian Goga, devenea administratorul celei mai importante reviste de cultură pentru românii transilvăneni, „Luceafărul”²⁰.

Deși după 1905, au fost numeroase cererile de concediu, de absență de la locul de muncă, de scutiri pentru călătorii în Transilvania, perioada reprezentând anii în care acesta se implică în proiecte cu finalitate culturală (pe lângă rolul avut în redacția amintitei reviste, Octavian Tăslăuanu devine și secretarul administrativ al ASTREI²¹), totuși, prezența în cadrul consulatului român de la Budapesta a fost una de însemnătate, acest secretar fiind privit drept o piesă importantă în cadrul structurii diplomatice. Când în 1906, Iacob Lahovary, ministrul Afacerilor Străine aprecia, deranjat de numeroasele absențe de la post ale lui Octavian Tăslăuanu, că nu mai e nevoie de serviciile acestuia și propunea un înlocuitor, consulul Victor Cuciureanu răspundea că nu e dispus să renunțe la expertiza secretarului său, afirmând că acesta e „autorizat a lucra la acest Consulat general ca atașat neretribuit”²².

Încadrarea unui personaj ca Octavian Tăslăuanu, ce începea să capete tot mai multă vizibilitate culturală în peisajul transilvănean și să manifeste veleități de

¹⁸ Biblioteca Academiei Române, Secția Manuscrise, S 16(2)/ DXI, scrisoare adresată de O. Tăslăuanu lui Ion Bianu, 3 /16 mai 1904. Cele câteva caiete de *Însemnări politice* din perioada când Octavian Tăslăuanu era secretar consular îl prezintă în ipostaza unui ins bine orientat în politica internă și deopotrivă externă, responsabil cu centralizarea știrilor importante din presa europeană.

¹⁹ Biblioteca Academiei Române, Secția Manuscrise S 16(1) / DXI, Scrisoare adresată de O. Tăslăuanu lui I. Bianu, 8/21 octombrie 1903; S 72/(1-2) CCVII, Scrisoare adresată de O. Tăslăuanu lui I. Bianu, 28 septembrie 1905.

²⁰ Revista „Luceafărul” a fost înființată de studenții români transilvăneni de la Budapesta în 1902. Peste numai doi ani, în 1904, tirajul revistei era estimat la 5000 de exemplare, cifră relevantă pentru vizibilitatea pe care o dobândește publicația. În 1906, redacția se muta la Sibiu, unde avea să devină o consacrată scenă de manifestare a noii direcții literare transilvănene. Andreea Dăncilă, *Ipostaze ale elitei culturale românești din Transilvania începutului de secol XX: generația Luceafărului (1902-1914)* în „Annales Universitatis Apulensis”. Series Historica, 14/ I, Alba-Iulia, 2010, p. 229-238.

²¹ *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român* (ASTRA) avea statutul unui adevărat „minister al culturii” pentru românii din Ungaria de la începutul secolului XX. Bela Kopeczi (coord.), *Histoire de la Transylvanie*, Budapest, Akademiai Kiado, 1992, p. 552.

²² A.M.A.E., Dosar personal Octavian Tăslăuanu, T. 21. Scrisoarea lui Victor Cuciureanu către ministrul Afacerilor Străine, Iacob Lahovari, 29 mai /11 iunie 1906.

conducător al noii generații de tineri grupate în jurul „Luceafărului”, în structurile diplomatice ale statului român a nemulțumit autoritățile maghiare, care au reacționat tocmai prin István Tisza, la această situație. În 1904, menționatul politician maghiar trimitea o scrisoare de protest consulului Cuciureanu în care dezvăluia întreaga rețea construită de Tăslăuanu în Transilvania, grupând, în viziunea liderului de la Budapesta, personaje periculoase pentru ideea statului național maghiar ca Ioan Russu Șirianu, Sever Bocu, Dimitrie Birăuțiu, toți identificați drept „naționaliști pronunțați”. Susținut de unele rapoarte ale poliției maghiare, István Tisza recomanda îndepărtarea secretarului consular, suspectat că alimentează iridenta română din Transilvania²³.

Această acoladă reprezentată de episodul Tăslăuanu ne introduce în atmosfera relațiilor româno-austro-ungare de la începutul secolului, fiind relevantă pentru starea de nedisimulată suspiciune resimțită de partea maghiară, intens preocupată să controleze „debusolările naționaliste” ale supușilor săi, dar și pentru felul în care Bucureștiul alegea să acționeze în Transilvania folosind eternul paravan cultural pentru a obține informații de pe teren și a acționa în consecință.

Dosarele prezente în cadrul Arhivelor Ministerului Afacerilor Externe ce grupează toate rapoartele politice trimise de la consulatul român din Budapesta spre București în intervalul 1900–1910 se constituie într-un ofertant instrument de analiză pentru felul în care evoluează relațiile dintre cei doi parteneri de alianță, România și Austro-Ungaria, dar și pentru optica diplomației românești asupra chestiunii românilor din Transilvania.

Deși înregistrează pe spații generoase pozițiile presei maghiare față de Regatul român, rapoartele trimise de Victor Cuciureanu ministrului Afacerilor Străine sugerează că activitatea acestuia a constat și în relaționarea directă cu factorii politici maghiari pentru a lua pulsul „chestiunii naționalităților”. Portretele pe care consulul le schițează în rapoartele sale impresionează prin finețea psihologică a descrierii și îl validează pe acesta drept un cunoscător profund al vieții politice maghiare: „Contele Albert Apponyi, noul președinte al Camerei, este bărbatul de care e mândră toată Ungaria. Foarte inteligent și erudit, având un mare talent oratoric, plin de patriotism, el ar avea toate calitățile pentru a ajunge în capul afacerilor, dacă ar fi în același timp un politician practic. Dar utopist, mai doritor a produce efect printr-un discurs frumos, decât a obține un rezultat real și practic, fără răbdare și calcul, fără egoismul de a se servi de alții, contele Apponyi n-a știut niciodată să lucreze în propriul său interes”²⁴.

După ce se întreține cu primul ministru maghiar, Kálmán Széll, pe subiectul naționalităților din Ungaria, Cuciureanu se grăbește să redacteze cât mai fidel cu putință ideile politicianului budapestan cercurilor competente din țară: „Sunt

²³ Artur Gorovei, *Spionaj ungiuresc*, „Revista Istorică”, vol. XXIX, nr. 7–12, 1943, p. 269–270.

²⁴ A.M.A.E., Problema 21, Volumul 27, Rapoarte politice de la Budapesta 1887–1903, Raportul trimis de Victor Cuciureanu ministrului Afacerilor Străine, D.A. Sturdza, 27 octombrie/ 9 noiembrie 1901, nr. 19.899, f. 126–127.

[declară K. Széll, *n.n.*, *A.D.I.*] convins că atât liberalii, cât și conservatorii nu pot urma decât una și aceeași politică externă, politica intereselor reale ale României, [pe] care o sfătuiesc să întrețină raporturi amicabile și cordiale cu Austro-Ungaria. Chestiunea națională n-a fost decât un mijloc de agitațiune atât la D[umnea]voastră, cât și la noi și nici un guvern român serios nu va putea s-o primească în programul său. Greșeli s-au comis atât la D[umnea]voastră, cât și la noi și trebuie să mărturisesc că la noi s-a procedat câteodată cu oarecare asprime în chestiunea naționalităților”²⁵. Astfel de întâlniri cu oamenii politici maghiari îl familiarizează pe consulul român de la Budapesta cu retorica parlamentarismului budapestan și cu argumentele puse în joc de o clasă politică unită în jurul ideii statului național unitar maghiar. Inflamarea spiritelor pe care o produce punerea în aplicare a acestui proiect se datorează, în opinia liderilor maghiari, unor agitatori care instrumentează chestiunea naționalităților pentru a pune presiune pe scena politică. Subiectul nu reprezintă din punctul de vedere al oficialului maghiar nici măcar un pretext de discuție bilaterală pe teme de politică externă.

În ianuarie 1905, Victor Cuciureanu îi trimitea ministrului Afacerilor Străine, Iacob Lahovari, o interesantă dare de seamă despre cele petrecute recent în Transilvania, respectiv convocarea Conferinței naționale de la Sibiu și pășirea cu această ocazie pe tărâmul activismului politic. Opoziția maghiară, transmitea consulul, l-a acuzat pe István Tisza că a încheiat un pact cu românii, permițând întrunirea acestora în condițiile în care Partidul Național Român din Transilvania era scos în afara legii încă din 1894. În replică, politicianul maghiar menționat a răspuns tranșant acestor supoziții: „Românii, în conferința lor de la Sibiu s-au decis pentru activitate pe baza unui program extrem național care, față cu politica ungară națională este cea mai temerară declarațiune de război”²⁶.

Dacă soluția tactică adoptată de elitele politice transilvănene a fost încurajată atât de la București, cât și de la Berlin sau Viena, fiind considerată drept un factor de stabilitate al imperiului²⁷, autoritățile maghiare resimțeau noua formulă de luptă ca agresivă la adresa politicii naționale. Informațiile consulului Cuciureanu confirmă existența la nivelul opțiunilor celor două centre a unor semnificative diferențe de abordare, simptomatice pentru tensiunea care pare că se insinuează tot

²⁵ A.M.A.E., Problema 21, Volum 27, Rapoarte politice de la Budapesta, 1887–1903, Raportul trimis de Victor Cuciureanu ministrului Afacerilor Străine, D. A. Sturdza, 20 martie/1 aprilie 1899, nr. 33, f. 92.

²⁶ A.M.A.E., Fond 71, Problema 21, Volum 28, Rapoarte politice de la Budapesta, 1904–1907, Raport trimis de Victor Cuciureanu ministrului Afacerilor Străine, Iacob Lahovari, 11 / 24 ianuarie 1905, Nr. 3487, f. 37.

²⁷ K. Hitchins, *Afirmarea națiunii: mișcarea națională românească din Transilvania 1860–1914*, București, Edit. Enciclopedică, 2000, p. 315. Încă din 1897, Alois Lexa Graf von Aehrenthal, ministrul vienez la București, îi scria ministrului de externe A. M. Gołuchowski că însuși împăratul Franz Joseph s-a pronunțat deschis în repetate rânduri că românii transilvăneni se pot aștepta la concesiuni numai după renunțarea la politica pasivistă. T. Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale (1894–1914)*, vol. II, Timișoara, Edit. Facla, 1982, p. 98.

mai profund între Viena și Budapesta²⁸. Strategia autorităților imperiale viza folosirea naționalităților drept contrapondere la unele acțiuni de insubordonare ale guvernului maghiar, al cărui parlament se afla într-o profundă criză politică încă din 1902²⁹.

Revenind la rapoartele consulare, vorbind despre programul P.N.R.-ului prezentat la Sibiu în cadrul conferinței naționale din anul 1905, Victor Cuciureanu era de părere că pe lângă unele „cereri juste și întemeiate”, acesta conține și „două postulate pe care niciun guvern ungar nu le poate accepta”, referindu-se la punctul privind autonomia Transilvaniei și la cel privind „recunoașterea poporului român de individualitate politică, alcătuitoare de stat”³⁰. Deși sesizările consulului de la Budapesta erau juste din perspectiva realismului politic, fiind sesizate inclusiv de liderii români transilvăneni, chestiunea autonomiei la care făcea referire programul votat la conferința de la Sibiu reprezenta, ca revendicare, „o chestiune de consecvență principială pentru transilvăneni” cu mai vechile deziderate ale partidului, „puntea de legătură, continuitatea mișcării naționale”³¹.

Trecerea la activismul politic și participarea cu numeroși candidați la lupta electorală din acel an i se părea diplomatului român o experiență temerară a politicii transilvănene, cu puține șanse de izbândă: „Este puțin probabil că această mișcare a românilor în favoarea unei participațiuni active la viața politică să aibă deocamdată vreo perspectivă de succes. Din acei 24 de candidați vor izbuti, poate trei sau patru a intra în Parlament. [...] Românii sunt însă prea săraci pentru a putea lupta cu guvernul care dispune de fonduri secrete considerabile. E puțin probabil ca țaranul român să refuze banii ce i se oferă de emisarii guvernului și să aleagă candidatul român. Apoi și acei care ar intra chiar în Parlament, sunt nepregătiți și neobișnuiți cu viața parlamentară, astfel că începutul activității lor va fi foarte greu. Poate că în unire cu sârbii și slovacii care și ei vor să intre în activitate să se poată forma în Parlament un mic grup naționalist care să-și ridice din când în când vocea pentru a protesta în contra asupririi naționalităților, rezultate practice nu se vor obține însă în curând. Oricum ar fi, lupta prezintă cel puțin posibilitatea unui succes, fie el chiar tardiv, pe când inacțiunea nu putea fi de niciun folos”³².

²⁸ Este vorba mai ales de criza ce debutează în 1902–1903, atunci când parlamentul maghiar solicită ca limba de comandă a regimentelor militare din Transleithania să fie maghiara. Peter Sugar, *Nationality and Society in Habsburg and Ottoman Europe*, Aldershot/ Brookfield, Variorum, 1997, p. 283.

²⁹ Această variantă a contracarării Ungariei prin naționalități era sugerată și în discuțiile dintre regele Carol, Kiderlen-Waechter, cancelarul Bülow și împăratul Franz Joseph. T. Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale (1894–1914)*, vol. II, Timișoara, Edit. Facla, 1982, p. 106.

³⁰ A.M.A.E., Fond 71, Problema 21, Volum 28, Rapoarte politice de la Budapesta, 1904–1907, Raport trimis de Victor Cuciureanu ministrului Afacerilor Străine, Iacob Lahovari, Budapesta, 11/24 ianuarie 1905, Nr. 3487, f. 37.

³¹ L. Maior, *Programul politic al mișcării naționale românești din Transilvania între 1881–1914*: teza de doctorat, Facultatea de Istorie, Universitatea Babeș Bolyai, Cluj-Napoca, 1974, p. 126.

³² A.M.A.E., Fond 71, Problema 21, Volum 28, Rapoarte politice de la Budapesta, 1904–1907, Raport trimis de Victor Cuciureanu ministrului Afacerilor Străine, Iacob Lahovari, 11/24 ianuarie 1905, nr. 3487, f. 38.

Argumentele pe care consulul Cuciureanu își baza demonstrația atunci când se arăta sceptic în privința unui eventual succes electoral al transilvănenilor erau justificate de o insuficientă pregătire a campaniei politice, slaba organizare a P.N.R. în teritoriu și mai ales constrângerile sistemului electoral maghiar întreținute de partidul de la guvernare³³. În ciuda acestor temeri, pe fondul crizei interne a Ungariei, alegerile din 1905 au produs surprize în rândul naționalităților, opt reprezentanți ai P.N.R.-ului ajungând cu această ocazie în parlamentul de la Budapesta³⁴. Această „biruință prin surprindere”, cum o catalogase ironic Nicolae Iorga³⁵, a avut valoarea unui triumf moral³⁶ pentru mișcarea națională din Transilvania care intra astfel într-o nouă etapă definitivă pentru despărțirea de vârsta romantică și trecerea în arena realismului politic.

Ideea vehiculată de consulul Cuciureanu în analiza sa, aceea a unei cooperări româno-slovaco-sârbe în cadrul ședințelor parlamentare amintea de mai vechea formulă a Congresului naționalităților din 1895 și anticipa înființarea în 1906 a Clubului Parlamentar al Naționalităților din parlamentul Ungariei.

Următoarele rapoarte trimise de Victor Cuciureanu conțin referiri la compoziția noului parlament, la vehiculata lege electorală a ministrului Kristoffy, la relațiile curții imperiale cu legislativul budapestan. Multe file din dosarul în care se regăsesc aceste dări de seamă reprezintă traduceri ale unor articole apărute în presa maghiară referitoare la România sau la românii transilvăneni. Urmărind cu atenție felul în care se conturează chestiunea naționalităților în dezbaterile parlamentului maghiar, Cuciureanu nota: „Naționalitățile – mai cu seamă românii – sunt combătute în mod constant și sistematic și în noile proiecte de legi – colonizare, autonomie a bisericii catolice, asupra cărora voi reveni în deosebite raporturi – se găsesc dispozițiuni tinzând la slăbirea și desnaționalizarea elementului român. Ungurii nu vor acorda concesiuni naționalităților decât când evenimente politice le vor impune această necesitate, până atunci totul va rămâne ca și în trecut, oricare părți ar fi la cârma Statului”³⁷. Dările de seamă semnate de consulul Cuciureanu sunt relevante pentru dialogul obturat ce are loc între susținătorii ideii unității statului național maghiar și militanții pentru

³³ Ferenc Tibor Zsuppán, *In Support of Civilian Authority: The Armed Forces and Parliamentary Elections in Hungary (1867–1914)*, in Stephen Fischer Galati, Béla K. Király (eds.), *Essays on war and society in East Central Europe 1740–1920*, New York, Columbia University Press, 1987, p. 223.

³⁴ Consulul Cuciureanu menționează eronat doar șapte mandate de deputat pentru P.N.R. Pe lângă cei nominalizați în rapoartele sale politice, Vasile Damian, Aurel Vlad, Teodor Mihali, Nicolae Comșa, Ștefan Cicio Pop, Ion Suci, Aurel Novac, un alt câștigător al alegerilor din 1905 a fost și Ioan Russu Șirianu.

³⁵ Nicolae Iorga, *O luptă literară*, Vălenii de Munte, Tipografia Neamului Românesc, 1914, p. 316.

³⁶ Stelian Mândruț, *Mișcarea națională și activitatea parlamentară a deputaților Partidului Național Român din Transilvania între anii 1905–1910*, Oradea, Fundația Cele Trei Crișuri, 1995, p. 82.

³⁷ A.M.A.E., Fond 71, Problema 21, Volumul 27, Budapesta, Rapoarte politice de la Budapesta 1887–1903, Raportul trimis de V. Cuciureanu ministrului Afacerilor Străine, I. Lahovari, 13/26 aprilie 1900, nr. 9050, f. 103.

nevoile unei comunități multinaționale³⁸. Ieșirea din acest blocaj, considera consulul, va fi posibilă numai în urma unei presiuni politice externe, reacțiile legislativului maghiar fiind constante în chestiunea naționalităților indiferent de rezultatul alegerilor.

La 25 aprilie/18 mai 1906, Victor Cuciureanu trimitea un nou raport ministrului Afacerilor Străine, Iacob Lahovari, în care, după ce îi prezenta situația partidelor politice maghiare după noile alegeri³⁹, se arăta îngrijorat de rezultatul bun obținut de partidul kosuthist, situație care va genera „o schimbare de sistem ce va influența nu numai politica internă a Ungariei, dar și raporturile ei cu Austria”⁴⁰. Diplomatul român avertiza că în atari condiții se putea forma un grup radical care să declanșeze obstrucția parlamentară și să arunce în haos viața politică maghiară.

Acesta este cel din urmă raport semnat de Victor Cuciureanu care va fi transferat din 25 iulie 1906 ca ministru plenipotențiar la Belgrad. În paralel cu această numire, avea loc o altă mișcare a diplomației românești, importantă pentru axa București-Viena-Budapesta. După ce guvernul de la București îi reproșa consulului Legației române de la Viena, Emil I. Ghica, neimplicarea suficientă în apărarea intereselor externe ale României, acesta, ofensat, demisionează, Alexandru Em. Lahovary fiind rechemat din misiunea sa de la Constantinopol și însărcinat cu preluarea biroului vacant, „în vremea aceea unul din posturile cele mai însemnate și mai delicate din diplomația noastră”⁴¹.

Alexandru Lahovary l-a recomandat încă de la venirea sa în Viena, ministrului Afacerilor Străine, generalul Iacob Lahovari, drept potrivit pentru demnitatea de consul la Budapesta pe Gheorghe Derussi⁴², considerat „un informator

³⁸ Tibor Frank, *Hungary and the Dual Monarchy* in Peter F. Sugar, Péter Hanák (eds.), *A History of Hungary*, Bloomington, Indiana University Press, 1990, p. 255.

³⁹ Acestea au marcat apogeul reprezentării deputaților P.N.R. în parlamentul budapestan, acum obținând mandatul de deputat nu mai puțin de 15 candidați.

⁴⁰ A.M.A.E., Fond 71, Problema 21, Volumul 28, Rapoarte politice de la Budapesta, 1904–1907, Raport trimis de Victor Cuciureanu ministrului Afacerilor Străine, Iacob Lahovari, 25 aprilie/8 mai 1906, nr. 08922, f. 83-84.

⁴¹ Alexandru E. Lahovary, *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902–1906), Viena (1906–1908)*, Edit. Adrian Stănescu, Laurențiu Vlad, vol. I, Iași, Institutul European, 2009, p. 63.

⁴² Gheorghe Derussi s-a născut la București pe 3 iunie 1870. După un bacalaureat susținut la Paris și obținerea licenței în Drept la Universitatea din București intră în diplomatie, inițial în funcția de copist, sub-șef de birou în Administrația Centrală a Ministerului Afacerilor Străine (1894–1895), fiind numit în 1895 atașat de legație la Constantinopol. În 1897 a revenit în Centrala M.A.S. În același an a fost numit secretar de legație cls. III în cadrul Legației României de la Belgrad. În 1899 a fost trimis ca detașat provizoriu pe lângă Agenția diplomatică și Consulatul general din Sofia. La 1900 era numit secretar de legație cls. II la Constantinopol, iar în 1904 secretar I de legație. În perioada 1906–1913 a deținut demnitatea de consul la Budapesta, fiind ulterior numit ministru plenipotențiar cls. II și trimis extraordinar la Sofia, Stockholm, Copenhaga, Berna. În intervalul 17 decembrie 1921 și 19 ianuarie 1922, în guvernul Take Ionescu, a fost ministru de externe. A.M.A.E., G. D. Derussi, Dos. 77, Litera D, nr. 14, nepaginat. Andrei Alexandru Căpușan, *Diplomați români de elită*, vol. II, București, Ars Docendi, 2009, p. 52–54. G. Derussi era căsătorit cu Elisabeta Dissescu, fiica lui Constantin G. Dissescu, profesor și politician important din Vechiul Regat. Adrian-Bogdan Ceobanu, *Diplomați în Vechiul Regat: familie, carieră și viață socială în timpul lui Carol I (1878–1914)*, Iași, Edit. Universității „Al. I. Cuza”, 2015, p. 204. Mai multe despre activitatea acestuia în anii Primului Război Mondial în studiul semnat de Daniel Cain, *Diplomați în vreme de război: Simeon Radev și Gheorghe Derussi* in Flavius Solomon, Andrei Cușco, Mihai-Ștefan Ceaușu (Edit.), *România și statele vecine la începutul Primului Război Mondial. Viziuni, percepții, interpretări*, Iași, Edit. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, p. 157–178.

prețios” în chestiunea românilor din Ungaria. Șeful legației române din Viena preciza că încă de la instalarea lui Derussi în august 1906 acesta a reușit să creeze, fără a atrage atenția autorităților maghiare, importante legături cu fruntașii români transilvăneni⁴³. Se pare că planul lui Emil Ghica din anul 1900, al unei colaborări fără precedent între birourile diplomatice românești de la Viena și Budapesta ajunge să funcționeze deplin odată cu acest tandem Lahovary-Derussi⁴⁴.

În perioada în care Gheorghe Derussi a condus consulatul român de la Budapesta, aici a funcționat ca interpret Augustin Paul, un alt transilvănean care își făcuse ucenicia în Brașov la cotidianul „Gazeta Transilvaniei”, familiarizat așadar cu mediul politic maghiar⁴⁵.

Chiar consulul Derussi pune la dispoziția studenților români de la Budapesta presa din Vechiul Regat interzisă în Transilvania, dar adusă cu grijă în valizele diplomatice, fiind, așa cum relatările memorialistice o demonstrează, un apropiat al cercurilor românești din imperiu și un furnizor de literatură cenzurată de autoritățile maghiare⁴⁶. Consulatul României de la Budapesta devine în perioada Derussi mult mai implicat în chestiunile transilvănene și mai atent la detalii în relatările referitoare la politicile practicate de autoritățile maghiare. Evident, era vorba și de o temperatură în creștere a discursului naționalist și de manifestări tot mai vădite ale acestei intensități. Expoziția generală de la București din anul 1906 a sensibilizat puternic societatea maghiară ce nu va putea uita ușor amploarea și mesajul serbării, nota noul consul, care considera o replică a Budapestei la cele organizate în Regatul Român, legile pregătite de ministrul Instrucțiunii, contele Apponyi⁴⁷.

⁴³ Aceste legături ale diplomaților români din Austro-Ungaria cu elita românească din Transilvania erau frecvente și înainte. N. B. Cantacuzino, consul la Budapesta la finele secolului al XIX-lea, mărturisește în memoriile sale: „Aveam cele mai bune relațiuni cu românii noștri din Ardeal, relațiuni pur personale, bineînțele. Părintele Lucaciu venea adesea să mă vadă și în ziua când intră în temniță mâncă la noi, în care timp doi detectivi îl așteptau afară. În aceeași vreme am cunoscut și mitropoliții și episcopii români ca mitropolitul Roman, episcopii Mețianu și Popea”. Nicolae B. Cantacuzino, *Amintirile unui diplomat român*, Iași, Apollonia, 1994, p. 35.

⁴⁴ Alexandru Em. Lahovary, *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902–1906), Viena (1906–1908)*, Iași, Institutul European, 2009, p. 87. „[...] îmi semnala încercările de apropiere pe care anumite personalități românești le întreprindeau pe lângă guvernul maghiar, în nădejdea de a îmbunătăți situația fraților noștri de peste munți. Tot prin Derussi aflam și amănunte asupra acțiunii duse în secret la Budapesta de fruntașii mișcării românești în Ardeal”, notează Lahovary în memoriile sale.

⁴⁵ Elena Muscă, Doru Goron, *Augustin Paul – publicist și diplomat român*, „Țara Bârsei”, Muzeul „Casa Mureșenilor”, Brașov, 2005, p. 107.

⁴⁶ David Pop, *File din istoria unui proces antiromânesc*, „Transilvania”, nr. 6, Sibiu, 2005, p. 83.

⁴⁷ A.M.A.E., Fond 71, Problema 21, Dosar 28, Rapoarte politice de la Budapesta, 1904–1907, Raport confidențial trimis de consulul G. Derussi ministrului Afacerilor Străine, I. Lahovari, 25 februarie / 10 martie 1907, Budapesta, Nr.152, f. 106–107. Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867–1918*, Sibiu, Edit. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986, p. 152–164. Rezultatele legii din 1907 au fost, conform analizei lui Peter Sugar, următoarele: din cele 6 000 de școli elementare cu limba de predare non-maghiară existente la sfârșitul secolului în Ungaria, în 1914 mai supraviețuiesc doar 3321. Peter Sugar, *Nationality and Society in Habsburg and Ottoman Europe*, Aldershot/Brookfield, Variorum, 1997, p. 300.

Răscoala din anul 1907 a reprezentat un alt eveniment folosit de politicienii maghiari pentru a discredita o dată în plus vecinul de la est și a lovi moral în „românismul întreg”, opina același consul român din capitala Ungariei⁴⁸.

Tot Derussi nota într-un raport din septembrie 1907 despre ceea ce presa maghiară a catalogat drept „unul dintre scandalurile cele mai mari politice în istoria epocii moderne”, respectiv vizita incognito în Transilvania a lui D. A. Sturdza și Ionel Brătianu cu ocazia serbărilor ASTREI de la Bistrița⁴⁹. Consulul român prezenta rechizitoriul întocmit de presa budapestană, adăugând că participarea celor doi politicieni români, confirmată și de poliția maghiară, este considerată de opinia publică din Ungaria un act politic cu implicații majore, care pune între paranteze „coloritul cultural” al Asociațiunii transilvănene prin astfel de prezențe.

Suspiciunile presei budapestane față de manifestările „iredentismului românesc” luau uneori conotații comice, așa cum se întâmpla în decembrie 1907 când autoarea unui roman despre Horia, care se semnează Bucura Dumbravă⁵⁰ era considerată a fi, după o aproximativă traducere, tocmai...Carmen Sylva, regina Elisabeta⁵¹. Genul acesta de acuză rămâne însă relevant pentru încordarea întreținută de o presă aflată permanent în stare de alertă, reacționând și interpretând orice manifestare românească, justificat sau dimpotrivă, după canonul pericolului național.

Anul 1908, prin venirea lui Ionel Brătianu la conducerea guvernului corespunde unor noi „nuanțe” care apar în diplomația Regatului român. Considerat de cercurile austriece drept un „naționalist declarat” ce „visează la unirea tuturor românilor”, personalitatea lui Ionel Brătianu și, în acest context, numirea sa este văzută cu îngrijorare de partenerii Triplei Alianțe, care se vor liniști doar după turneul european al politicianului român din vara anului 1909⁵².

Revenind la rapoartele întocmite de Derussi, în 12/25 iulie 1908, acesta avertiza ministerul de la București asupra atacurilor pe care presa centrală

⁴⁸ A.M.A.E., Fond 71, Problema 21, Volum 28, Rapoarte politice de la Budapesta, 1904–1907, Raport confidențial trimis de consulul G. Derussi ministrului Afacerilor Străine, D. A. Sturdza, 21 martie / 3 aprilie 1907, Nr. 254, f. 125.

⁴⁹ A.M.A.E., Fond 71, Problema 21, Volum 28, Rapoarte politice de la Budapesta, 1904–1907, Traducerea articolului *Miniștri români la Bistrița*, 24 septembrie 1907, Nr. 918, f. 159. În 1907, Ionel Brătianu a vizitat într-adevăr Transilvania, poposind la Bistrița, dar nu a participat la serbările ASTREI pentru a nu provoca un conflict diplomatic. Ș. Rădulescu Zoner, *România și Tripla Alianță*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 265. Excursia transilvăneană a lui Ionel Brătianu a avut totuși și un substrat politic, în cadrul călătoriei, liderul liberal întreținându-se cu o serie de personalități politice și culturale din zonă. At. Motogna, „*La Florica*”, „Cultura poporului”, VIII, nr. 226, București, 1928, p. 5.

⁵⁰ Pseudonimul scriitoarei Fany Seculici.

⁵¹ A.M.A.E., Fond 71, Problema 21, Volum 28, Rapoarte politice Budapesta 1904–1907, Scrisoare personală trimisă de consulul Derussi ministrului Afacerilor Străine, D.A. Sturdza, 9 / 22 decembrie 1907, f. 188.

⁵² Sorin Cristescu, *Carol I și politica României (1878–1912)*, București, Edit. Paideia, 2007, p. 325. Victor von Riedl, trimisul special al guvernului de la Viena considera că Ionel Brătianu a dirijat din umbră presiunea publică de la București, urmărind să obțină concesiile economice din partea Austro-Ungariei și să-l îndeparteze pe A. D. Sturdza de la conducerea guvernului. Ș. Rădulescu Zoner, *România și Tripla Alianță*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 285.

budapestană le făcea la adresa lui Nicolae Iorga, considerat „reprezentantul extrem al șovinismului român în politică și știință” în contextul organizării cursurilor de vară de la Vălenii de Munte. Cum la aceste manifestări erau așteptați și mulți tineri transilvăneni era previzibil, în opinia redactorilor maghiari, că acestea se vor transforma în „adevărate tipuri și modele de otrăvire spirituală și politică”. Redactorii presei centrale sugerau însă ministrului Apponyi să preia ideea acestor cursuri de vară, considerate utile și dezideratelor politicii maghiare⁵³.

Un alt incident relatat care a tensionat și mai mult relațiile româno-maghiare s-a consumat în luna iulie a anului 1908 când principele moștenitor, Ferdinand, în urma unui accident de tren a fost nevoit să-și întrerupă călătoria în apropierea Aradului. Presa maghiară a relatat tensionat acest episod insistând pe valul de simpatizanți români care au venit să întâmpine delegația oficială, concluzionând pesimist: „Prin satele românești în multe colibe atârnă pe perete portretul regelui României, parcă el ar fi adevăratul suveran asupra inimilor române”⁵⁴.

În altă scrisoare personală adresată aceluiași Ionel Brătianu, ministru interimar al Afacerilor Străine, Gheorghe Derussi anunța îndeplinirea misiunii trasate la București, aceea de a convinge deputații români ai P.N.R.-ului să adopte o „judecată mai rațională și mai obiectivă a lucrurilor”⁵⁵. Consulul confirma că directivele guvernului român vor fi luate în seamă de aceștia, deși avertiza că eventualele precipitații ce puteau apărea în presă trebuiau privite cu indulgență de București. Chiar dacă mai mult aluzive, considerațiile lui Derussi se refereau la nota de moderație pe care autoritățile române încearau să o sugereze mișcării politice transilvănene într-un context în care referirile la tratativele de împăcare româno-maghiare erau tot mai dese⁵⁶. Lipsesc detalieri suplimentare ale acestei chestiuni și din cauză că Gheorghe Derussi mărturisea că poșta maghiară nu respecta secretul corespondenței, promițând însă că va trimite o analiză mai elaborată a celor discutate cu elita politică transilvăneană prin politicianul liberal Alexandru Constantinescu. Același cerea, totodată, să poată trimite printr-un curier al Legației franceze de la București corespondența în țară. Precizarea este importantă pentru că explică lacunarul informațiilor din rapoartele consulare

⁵³ A.M.A.E., Fond 71, Problema 21, Volum 29, Rapoarte politice de la Budapesta 1908–1909 (septembrie), Articolul *Universități de vară* apărut în „Budapesti Hirlap” și tradus din limba maghiară de Augustin Paul, 12/ 25 iulie 1908, Nr. 741, f. 39.

⁵⁴ A.M.A.E., Fond 71, Problema 21, Volum 29, Rapoarte politice de la Budapesta 1908–1909 (septembrie), Raport întocmit de Augustin Paul către ministrul I. I. C. Brătianu conținând și traducerea unui articol din presa maghiară, *Iredentismul în Ungaria*, 23 iulie/ 5 august 1908, f. 42.

⁵⁵ A.M.A.E., Fond 71, Problema 21, Volum 29, Rapoarte politice de la Budapesta 1908–1909 (septembrie), Scrisoare personală adresată de consulul G. Derussi ministrului Afacerilor Străine interimar, Ion I. C. Brătianu, 17/ 30 ianuarie 1909, f. 148–149.

⁵⁶ Era vorba de acel *modus vivendi* cu guvernele maghiare, considerat ca soluție de supraviețuire în Transilvania de către autoritățile de la București, care vor încuraja tratativele de împăcare ce capătă consistență mai ales din anul 1910. O analiză a acestor tratative întocmită chiar de unul dintre participanții transilvăneni la acestea în Ioan Mișu, *Spicuri din gândurile mele politice, culturale, economice*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1938.

determinat de autocenzura permanentă pe care consulul era nevoit să o aplice documentelor.

Într-un raport datat în 20 martie 1909, Gheorghe Derussi descria situația creată în urma alegerii parlamentare de la Oravița. După decesul deputatului Coriolan Brediceanu, cercul Oraviței a fost declarat vacant, P.N.R. susținând candidatura lui Gheorghe Pop de Băsești, chiar șeful partidului, contra reprezentantului guvernului maghiar, Iosif Siegescu⁵⁷. Victoria ultimului a fost una categorică, determinată în viziunea consulului de „teroarea și demoralizarea ce a cuprins corpul didactic și preoțesc în urma cunoscutei legiuiri și reglemente dictate de contele Apponyi”. În afara acestui aspect, Derussi mai remarcă și slaba organizare a P.N.R.-ului în teritoriu, slăbirea legăturilor cu „inteligența română”, care poate deveni vulnerabilă în fața avansurilor puterii maghiare⁵⁸. Avertismentele consulului român erau cu atât mai grave cu cât „tactica guvernului maghiar de a opune candidaților români naționaliști alți candidați români plătiți din fondurile secrete de la Budapesta ar putea să conducă, dacă s-ar generaliza, la o luptă între frați din cele mai primejdioase pentru viitorul cauzei naționale”⁵⁹. În fața unei astfel de situații care putea destabiliza puternic viața politică românească din Transilvania, se aștepta din partea factorilor decizionali strategii organizatorice eficiente și o disciplină interioară care să ferească partidul de potențiali dezertori. Un alt pericol pentru mișcarea politică transilvăneană era localizat de consulul Derussi în acțiunea moderaților „creaturi insinuante și lipsite de sentimentul solidarității naționale care ațin calea miniștrilor oferindu-le niște servicii dubioase și făcând astfel în inconștiența lor de ariviști egoiști cel mai mare rău cauzei reprezentate de partidul naționalităților”⁶⁰. Informațiile furnizate de consulul român de la Budapesta clarifică poziția diplomației românești față de două opțiuni intens dezbătute în peisajul politic transilvănean, a guvernamentalilor și a moderaților. În raportul

⁵⁷ Mai multe despre deputații români guvernamentali și despre această opțiune politică în studiul semnat de Ovidiu Iudean, *Between National Solidarity and Local Interests. The Pro-governmental Political Orientation of the Romanians in Hungary (the End of the 19th Century – the Beginning of the 20th Century)* în Konstantinos Bratanis, Dimitris Dranidis, Pavlos Koktsidis (Edit.), *Infusing Research and Knowledge in South-East Europe. Proceedings of the 7th annual South-East European Doctoral Student Conference*, Thessaloniki, SEERC, 2012, p. 858-872.

⁵⁸ Avertismentele consulului erau pertinente, în intervalul 1909–1912 P.N.R. confruntându-se cu o campanie de contestare din partea mai multor cărturari conduși de Octavian Goga, cunoscuți în epocă sub denumirea de „tinerii oțeliți”, care reproșau politicianilor români modul în care aceștia reprezintă electoratul român din Transilvania. *Octavian Goga în corespondență*, Daniela Popa (Edit.), vol. I, București, Minerva, 1975, p. 98–113; *Roman R. Ciorogariu (1852–1936). Studii și documente*, Andrei Caciora, Vasile Popeangă, Mircea Timbus (Edit.), Oradea, Edit. Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, 1981, p. 206–218.

⁵⁹ A.M.A.E., Fond 71, Problema 21, Volum 29, Rapoarte politice de la Budapesta 1908–1909 (septembrie), Scrisoare personală trimisă de consulul G. Derussi Președintelui Consiliului de miniștri și ministrului Afacerilor Străine ad interim, Ion I. C. Brătianu, 20 martie 1909, f. 181.

⁶⁰ AMAE, Problema 21, Volum 30, Rapoarte politice de la Budapesta 1909 (septembrie) – 1913, Raport trimis de consulul G. Derussi ministrului Afacerilor Străine, Alexandru Djuvara, Budapesta, 4/17 februarie 1910, Nr. 181, f. 67.

întocmit, consulul român cataloga tranșant ambele soluții drept pretexte pentru a deturna mișcarea politică românească din Transilvania de la dezideratele P.N.R.-ului și a o pune în slujba partidelor maghiare. Chiar dacă România a încurajat un *modus vivendi* între guvernul maghiar și reprezentanții politici ai transilvănenilor, înscrierea pe listele partidelor maghiare a unor candidați români sau înființarea unui partid moderat român a fost primită, se pare, cu suficiente rezerve în laboratorul politicii externe bucureștene.

După acest raport, dările de seamă ale consulului român au vizat mai ales chestiunea tratativilor de pace româno-maghiare ce au debutat în 1910, a căror tergiversare a durat până în anii Primului Război Mondial. Aceasta constituie însă o problemă diferită, necesitând alte contextualizări ale peisajului transilvănean și unghiuri de abordare mai complexe atât din partea Bucureștiului, cât și a Budapestei.

Chiar dacă multe din documentele emise de consuli români de la Budapesta în primul deceniu al secolului XX conțin o puternică notă descriptivă, cercetătorul interesat de ordonarea raporturilor româno-maghiare în acest interval poate totuși localiza inserări de analize, observații și interpretări ce pot fi valorizate istoric. În spatele balastului reprezentat de frânturile din presa maghiară pe care multe din rapoartele consultate le conțin, se poate discerne totuși existența unui filtru de analiză sugerat acestor consuli de centrala Ministerului de Externe de la București.

La începutul secolului XX se produce trecerea de la statutul României ca partener fidel al Triplei Alianțe, la unul receptat drept tot mai nonconformist, mai ales după criza bosniacă. Chiar dacă după 1908 au apărut tot mai multe voci care cereau schimbarea orientării politice externe a Bucureștiului⁶¹, Regatul român a continuat să respecte angajamentul luat față de Austro-Ungaria și să refuze străzii veleitățile de ordonare a agendei sale diplomatice. Într-un astfel de context precipitat, biroul consular român de la Budapesta a încercat să se achite de sarcinile trasate de acasă, reacționând precaut, semnalând demersurile legislative ori cultural-educative ale partenerului maghiar cu implicații în chestiunea naționalităților, atent la evitarea posibilelor derapaje suplimentare ale peisajului. În acest decor, atât Victor Cuciureanu cât și Gheorghe Derussi au reprezentat acel eșantion diplomatic care, în spatele unui oficiu consular, au reușit să asigure o interfață, deși discretă, nu mai puțin operantă a politicii externe românești de la începutul secolului XX și să păstreze o continuitate, chiar dacă de multe ori problematică, a angajamentelor de securitate asumate de România. Tocmai de aceea, chestiunea Transilvaniei apare în rapoartele lor înregistrată mai degrabă cronicăresc, limitare firească, de altfel, într-un spațiu sensibil precum cel maghiar, care ne îndreptățește să considerăm că funcționau și alte canale de comunicare ale mesajului diplomatic

⁶¹ În afara mitingurilor de protest ale opiniei publice, și cuvântările unor deputați români întrețin această stare de tensiune. Reprezentantul Austro-Ungariei la București îl anunța pe ministrul de externe vienez că la deschiderea camerelor parlamentare din 15/28 noiembrie 1908 toți vorbitorii s-au declarat pentru o schimbare a politicii externe a României. Sorin Cristescu, *Carol I și politica României (1878–1912)*, București, Edit. Paideia, 2007, p. 321–322.

ce ofereau o libertate de interpretare sporită consulilor români de la Budapesta. Doar după despistarea și analiza unor astfel de trasee colaterale de informare se pot evalua onest acțiunile diplomației românești din capitala Ungariei la începutul secolului XX.

Chiar dacă reprezentând un fragmentarium diplomatic ce necesită încadrări în narațiuni mai ample pentru a fi coerent pe deplin, rapoartele consulilor români de la Budapesta se constituie într-o piesă relevantă pentru opțiunile și articulațiile politicii externe a Bucureștiului față de o chestiune de maximă anvergură publică, presantă și totodată dificil de abordat în contextul geopolitic al regiunii, cea a românilor din Transilvania.